

Research Paper

Gaps in the crime of espionage in Iran's criminal system

Mahdi Khodashahi¹, Mahmud Majidi^{*2}, Mahdi Zolfaghari³

1. PhD student in criminal law and criminology, Islamic Azad University, Damghan, Iran.
2. Assistant Professor, Fiqh and Fundamentals of Islamic Law Department, Islamic Azad University, Damghan, Iran.
3. Assistant Professor, Fiqh and Fundamentals of Islamic Law Department, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran.

ARTICLE INFO	Abstract
<p>PP: 589-608</p> <p>Use your device to scan and read the article online</p> <p>Keywords: <i>Espionage, Iran's criminal system, rights, loopholes and ambiguities.</i></p>	<p>Espionage, as one of the most important crimes against security, has long been the focus of various legal systems, including Iran's criminal system. Due to its harmful nature for the national security and political stability of countries, this crime has always been at the top of the crimes that have been the focus of lawmakers and judicial authorities. In Iran's criminal system, the crime of espionage is included in various laws, including the Law on Punishing Crimes of the Armed Forces, the Islamic Penal Code and the Criminal Procedure Code of Armed Forces Crimes have been discussed and investigated. However, due to the increasing complexity of espionage in the present era and the increasing spread of modern spying tools and methods, it seems that there are gaps and ambiguities in the existing laws in this field. The findings of this research show that the crime of espionage in Iran's criminal system has a special position and there are many laws and regulations to deal with this crime. However, in some cases, these laws and regulations have gaps and ambiguities that need to be resolved. Also, in the judicial procedure regarding some There is no complete unanimity of the elements and elements of the crime of espionage.</p>

Citation: Khodashahi, M., Majidi, M., & Zolfaghari, M. (2024). **Gaps in the crime of espionage in Iran's criminal system.** *Geography(Regional Planning)*, Special Issue, Number 2, 589-608.

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.187433.1947

*** Corresponding author:** Mahmud Majidi, **Email:** majidi@du.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The crime of espionage is one of the most important and dangerous crimes against national security in Iran's criminal system. This crime directly threatens the sovereignty and independence of the country by disclosing or acquiring classified and confidential information of the country for the benefit of foreigners. Therefore, it is necessary and vital to carefully examine the elements and dimensions of this crime, including its concept, elements, examples, punishments and prevention strategies, in order to maintain national security and protect the interests of the country. Espionage is a phenomenon that It has existed for a long time in human history and has always been one of the main challenges of countries in maintaining their national security. In today's world, with the ever-increasing expansion of communications and international relations becoming more complex, espionage has taken on new dimensions and has become a more serious threat than in the past. The country of Iran, due to its sensitive geopolitical position and rich natural resources, has always been the focus of countries. It has been hostile and hostile and has been exposed to the danger of espionage. The disclosure of classified information in various fields, including politics, military, economic, scientific, etc., can cause irreparable damage to the country and seriously endanger national security. Considering the extreme importance of the crime of espionage in maintaining national security, The necessity of research in this field and examining its various aspects is obvious and undeniable. In Iran's legal system, several laws have been established to deal with espionage. However, due to the complexities of this crime and the ever-increasing developments in the field of espionage, there is a need for a detailed and up-to-date review of the existing laws and providing new

solutions to prevent and effectively deal with this crime.

Methodology

In this article, a descriptive-analytical method has been used to conduct research, and library sources and documents have also been used.

Results and Discussion

In the drafting of Article 505 of the Criminal Code, in addition to what was mentioned, the criminalization of this article was limited to specific malice (intention to disturb public security), criminal motive (handing over information to another) in the psychological aspect and also defining the issue of espionage (information) classified) has reduced the scope of the crime in the material part and can be criticized from the point of view of the serious protection of the country's security. It seems that the performance of the legislator in terms of determining the application of punishment in the articles related to espionage can be considered in several ways. First, the amount of punishment determined in articles 505 (two to ten years or one to five years), 501 (one to ten years) and 503 (six months to three years) is very low for an important crime such as espionage. In fact, the legislator has considered the punishments for the crime of espionage to be much less than some thefts and equivalent to the crime of fraud. Another thing is that the minimum punishment set for espionage is very low and with the legislative method used in Article 505 of the Criminal Code, it will be possible that the person who commits the two acts of collecting information (the subject of Article 505) and transmitting information (the subject of Article 501), will be subject to the last part of Article 505 and be punished for example five years (from two to ten years) and a person who has only transmitted information, based on Article 501 of the Criminal Code (a up to ten years) for example, to be sentenced to seven years of imprisonment, which is incompatible with justice. It is obvious that by removing the last part of Article 505 of the Criminal Code, the legislator can dedicate the mentioned article only to the collection of information, and the person who transmits the information can only be included in the scope of Article 501 of the Criminal Code, and in the meantime, if any If two crimes are committed

by one person, according to the new approach based on Article 134 of the Criminal Code approved in 1392, severe punishment will be implemented and the described injustice will be prevented.

Another criticism that can be raised about Article 501 of the Islamic Penal Code is that the legislator in Iran's criminal law has resorted to applying the same criminal policy in the field of information and news transmitters. In fact, it does not matter to the legislator in terms of punishment, who has transferred the information to the incompetent people. This is why the legislator did not mention how to obtain secrets, plans, and decisions, as well as the use of the phrase "put" in Article 501 of the Islamic Law. It has caused some jurists to take a view that believes that the issues of this crime should be placed in the hands of the perpetrator according to his duty, so that he can leave it to someone else at a later stage. An interpretation that will limit the scope of this crime to government employees and officials. Although this point of view has a correct reference to the legislative weakness of the mentioned regulations in the field of adopting the same criminal policy in the field of the transmitters of secrets and confidential documents, but due to the inconsistency of this interpretation with the general and general words used in this legal article, It has also been criticized.

Conclusion

In order to improve the effectiveness of the fight against espionage, several measures such as: existing laws in the field of espionage need to be reviewed and updated to be compatible with new developments in the field of espionage, especially the use of new technologies. The security forces must be familiar with the latest methods and techniques of espionage. and have the necessary skills to identify and arrest spies. The use of new technologies in the fight against espionage, including surveillance and information systems, can help to identify and neutralize the actions of spies. By increasing public awareness of the dangers of espionage and encouraging people By cooperating with security agencies, it is possible to identify spy networks and prevent their actions. Along with preventive measures, decisive and uncompromising dealing with spies is also of great importance. Issuing heavy sentences for spies can send a deterrent message to other profit-seeking people. Finally, it should be noted that espionage is a multifaceted phenomenon and to deal with it, we need a comprehensive and comprehensive approach. By adopting preventive measures, improving the knowledge and skills of the security forces, using new technologies and attracting public participation, we can take effective steps in the way of protecting national security and dealing with this serious crime.

References

1. Ardabili, Mohammad Ali (1998). General Criminal Law, Volume 2, Tehran: Mizan. [In Persian]
2. Pourbafarani Hassan (2019). Specific criminal law for crimes against security and public welfare, Tehran: Jangal. [In Persian]
3. Peymani, Ziauddin (1996). Specific criminal law for crimes against security and comfort with full revision based on the Law of Penalties and General Deterrent Punishments approved on 3/2/1375, Tehran, Mizan. [In Persian]
4. Habibzadeh, Mohammad Jafar and Qasim Karamat (2009). The crime of carelessness in maintaining classified information Law Journal, 40th period. [In Persian]
5. Dekhoda, Ali Akbar (2013). Dictionary, Volume 5, Tehran, University of Tehran Press and Publications. [In Persian]
6. Zarem, Abbas (2013). Islamic Penal Code in the current legal system of Tehran, Phoenix. [In Persian]
7. Zarem, Abbas (2015). Comparative Special Criminal Law, Volume 3, Crimes Against Security and Public Comfort, Applied in Criminal Law, France, Lebanon, Jordan, and Iran, Tehran, Phoenix. [In Persian]
8. Zarem, Abbas (2019). Special criminal law, Volume 3, Crimes against public security and peace, Tehran: Jangal. [In Persian]

9. Sarikhani, Adel (2018). Espionage and betrayal of the country, Islamic Propaganda Office Publications, first edition, Qom. [In Persian]
10. Shambiati, Hoshang (2013). Dedicated criminal law, Tehran: Zhubin. [In Persian]
11. Omid, Hassan (2019). Farhang Omid, second edition, Tehran, Amir Kabir Publishing House. [In Persian]
12. Garou, Rene (2018). Theoretical and practical studies in criminal law, translated by Ziauddin Niqabat, vol.1 and 3, Tehran, Ibn Sina Publications. [In Persian]
13. Goldouzian, Iraj (1995). Specialized Criminal Law, Tehran Majid. [In Persian]
14. Goldouzian, Iraj (2019). Exclusive Criminal Law, Vol. 1, Second Edition, Tehran, Cultural Division Publications and Academic Jihad Central Office. [In Persian]
15. Majidi, Seyyed Mahmoud (2013). Specific criminal law for crimes against security, Tehran: Mizan. [In Persian]
16. Majidi, Seyyed Mahmoud (2016). Crimes against security, first edition, Tehran, Mizan publication. [In Persian]
17. Mohseni, Morteza (2014). Public Criminal Law Course, Tehran, National University of Iran Publications. [In Persian]
18. Moin, Mohammad (2012). Islamic culture, vol.1, first edition, Tehran, Sepehr printing house. [In Persian]
19. Mir Mohammad Sadeghi, Hossein (2004). Crimes against public security and peace, Mizan publication, 4th edition, Tehran. [In Persian]
20. Mir Mohammad Sadeghi, Hossein (2012). Dedicated criminal law, Vol. 3, Crimes against security and public comfort, Tehran, Mizan. [In Persian]
21. Walidi, Mohammad Saleh (2014). Special criminal law, vol. 1 and 3, second edition, Tehran, Dad publishing office. [In Persian]

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)

ویژه‌نامه، شماره ۲، زمستان ۱۴۰۲

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Journal Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

مقاله پژوهشی

خلأهای جرم جاسوسی در نظام کیفری ایران

مهدی خداشاهی: دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

محمود مجیدی*: دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

مهدی ذوالفقاری: استادیار گروه روانشناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>جاسوسی به عنوان یکی از مهم‌ترین جرایم علیه امنیت، از دیرباز مورد توجه نظام‌های حقوقی مختلف از جمله نظام کیفری ایران بوده است. این جرم با توجه به ماهیت زیان‌بار خود برای امنیت ملی و ثبات سیاسی کشورها، همواره در صدر جرایمی قرار داشته که مورد اهتمام قانون‌گذاران و مراجع قضایی قرار گرفته است. در نظام کیفری ایران، جرم جاسوسی در قوانین مختلفی از جمله قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح، قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری جرایم نیروهای مسلح مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. با این حال، با توجه به پیچیدگی‌های روزافزون جاسوسی در عصر حاضر و گسترش روزافزون ابزارها و روش‌های نوین جاسوسی، به نظر می‌رسد خلأها و ابهاماتی در قوانین موجود در این زمینه وجود داشته باشد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که جرم جاسوسی در نظام کیفری ایران از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و قوانین و مقررات متعددی برای مقابله با این جرم وجود دارد. با این حال، این قوانین و مقررات در برخی از موارد دارای خلأها و ابهاماتی هستند که نیاز به رفع دارند. همچنین، در رویه قضایی نیز در خصوص برخی از عناصر و ارکان جرم جاسوسی، وحدت رویه کاملی وجود ندارد.</p>	<p>شماره صفحات: ۶۰۸-۵۸۹</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> <p>واژه‌های کلیدی: جاسوسی، نظام کیفری ایران، حقوق، خلأها و ابهامات.</p>

استناد: خداشاهی، مهدی؛ مجیدی، محمود؛ ذوالفقاری، مهدی. (۱۴۰۲). خلأهای جرم جاسوسی در نظام کیفری ایران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ویژه‌نامه، شماره ۲، صص ۵۸۹-۶۰۸

DOI: 10.22034/jgeoq.2024.187433.1947

* Corresponding author: Mahmod Majidi, Email: majidi@du.ir

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

* نویسنده مسئول: محمود مجیدی پست الکترونیکی: majidi@du.ir

مقدمه

جرم جاسوسی، یکی از مهم‌ترین و خطرناک‌ترین جرایم علیه امنیت ملی در نظام کیفری ایران به شمار می‌رود. این جرم، با افشاء یا تحصیل اطلاعات طبقه‌بندی شده و محرمانه کشور به نفع بیگانگان، به طور مستقیم حاکمیت و استقلال کشور را مورد تهدید قرار می‌دهد. از این رو، بررسی دقیق ارکان و ابعاد مختلف این جرم، از جمله مفهوم، عناصر، مصادیق، مجازات‌ها و راهکارهای پیشگیری از آن، در راستای حفظ امنیت ملی و صیانت از منافع کشور، امری ضروری و حیاتی است. جاسوسی، پدیده‌ای است که از دیرباز در تاریخ بشر وجود داشته و همواره یکی از چالش‌های اصلی کشورها در حفظ امنیت ملی خود بوده است. در دنیای امروز، با گسترش روزافزون ارتباطات و پیچیده‌تر شدن روابط بین‌الملل، جاسوسی ابعاد جدیدی به خود گرفته و به تهدیدی جدی‌تر از گذشته تبدیل شده است. کشور ایران، به واسطه موقعیت ژئوپلیتیکی حساس خود و برخورداری از منابع غنی طبیعی، همواره مورد توجه کشورهای معاند و متخاصم بوده و در معرض خطر جاسوسی قرار داشته است. افشای اطلاعات طبقه‌بندی شده در حوزه‌های مختلف از جمله سیاست، نظامی، اقتصادی، علمی و... می‌تواند لطمات جبران‌ناپذیری به کشور وارد کند و امنیت ملی را به طور جدی به مخاطره اندازد. با توجه به اهمیت فوق‌العاده جرم جاسوسی در حفظ امنیت ملی، ضرورت پژوهش در این زمینه و بررسی ابعاد مختلف آن، امری بدیهی و انکارناپذیر است. در نظام حقوقی ایران، قوانین متعددی برای مقابله با جاسوسی وضع شده است. با این حال، با توجه به پیچیدگی‌های این جرم و تحولات روزافزون در عرصه جاسوسی، نیاز به بررسی دقیق و به‌روز قوانین موجود و ارائه راهکارهای نوین برای پیشگیری و مقابله مؤثر با این جرم، احساس می‌شود.

مبانی نظری

جاسوسی

واژه جاسوسی و تجسس از الفاظ عربی هستند واز ریشهٔ ((ج.س.س)) گرفته شده اند ودر فرهنگ لغت عربی تجسس در استعمال حقیقی آن عبارت است از: لمس کردن چیزی بادست ودر استعمال مبادی آن به جستجوی اخبار واطلاعات اطلاق می شود.دهخدا در لغتنامه در مورد جاسوسی آورده است که "جاسوسی یعنی جست جو کننده خبر بد و جاسوس شخصی می باشد که از ملکی به ملک دیگر خبر برده و جاسوسی را خبر پرسی یا عمل آنکه جاسوس است تعریف کرده است" (دهخدا، ۱۳۹۳، ۶۴۵۷).

در فرهنگ لغت عمید نیز در تعریف جاسوس آمده است "جاسوس در لغت به معنی خبرکشی، جست وجو کننده ی خبر، کسی که اخبار و اسرار شخصی ویا اداری یا مملکتی را بدست بیاورد وبه دیگری اطلاع دهد، می باشد". (عمید، ۱۳۹۹، ۳۶۴) در فرهنگ فارسی معین نیز جاسوس به کسی اطلاق شده است که اخبار واطلاعات کسی یا موسسه ای ویا کشوری را مخفیانه گردآورده و به شخص یا موسسه یا کشور دیگری اطلاع دهد. (معین، ۱۳۹۲، ۱۲۰۶)

با ملاحظه در فرهنگ لغت های فارسی درمی یابیم که هرچند کلمات جاسوس و تجسس در زبان عربی دارای معانی حقیقی و مجازی می باشد لیکن در زبان فارسی معنای مجازی آن مطمح نظر قرار گرفته ودر لغتنامه و متون فارسی نیز در معنای مجازی استعمال شده اند. بنابراین جاسوسی از نظر لغوی عبارت است از: کنجکاو ی کردن ویا بررسی کردن، تفحص کردن و خبرچینی از امور مردم و اموری که مردم می خواهند پنهان بماند.

"جاسوسی از جمله عناوین مجرمانه ای است که در متون جزائی کشورهای مختلف استعمال شده است ودر برخی از قوانین کشورها جاسوسی صراحتاً تعریف شده واز دیگر جرائم مشابه آن چون خیانت به کشور تفکیک شده است. در قوانین کیفری بعضی دیگر از کشورها جرم جاسوسی تعریف نشده، بلکه برخی از مصادیق جاسوسی ذکر شده است. شاید بتوان گفت قانونگذار در این کشورها سعی کرده که جاسوسی را بطور مبهم بیان نماید تا در هر مرحله ای که بخواهد مساله ای را باتوجه مقتضیات زمان و مکان باجرم جاسوسی مطابقت دهد تا مانع قانونی برسر راه آن نباشد.

با وجود قوانین متعدد جزایی کشور ما قانونگذار تعریفی از جرم جاسوسی و جرائم مرتبط به آن اشاره ننموده است. همین امر یعنی عدم وجود یک تعریف جامع از جرم جاسوسی باعث شده است که جاسوسی در برخی از موارد از جرم خیانت به کشور قابل تفکیک نباشد و موجب اختلاط این دو مفهوم در حقوق موضوعه ایران شده است." (ولیدی، ۱۳۹۳، ۱۰۳)

در حال حاضر فقدان یک تعریف قانونی از جرم جاسوسی باعث شده است تا مصادیق این جرم به آسانی قابل بازشناسی نبوده و همچنین منابع مشخص و معینی برای تشخیص ماهیت جرم جاسوسی و شرایط و عناصر متشکله آن وجود نداشته باشد. به همین سبب لازم می‌آید تا قانونگذار این خلا قانونی را پر کند و بر این مهم همت گمارد.

در قلمرو حقوق کیفری حقوقدانان تعاریف متعددی از جاسوسی و جاسوس ارائه کرده اند که به عنوان نمونه چند مورد از این تعاریف را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

در تعریف جاسوس آورده اند: "جاسوس به شخصی اطلاق می‌شود که در پوشش‌های متقلبانه یا مخفیانه و به نفع دشمن در صدد تفحص و تجسس پیرامون اسرار یا تحصیل اطلاعات یا اخبار یا مدارک و اسناد مربوط به استعداد و توانایی نظامی، اقتصادی، فرهنگی مربوط به یک کشور و انعکاس آنها به کشور دشمن باشد."

در تعریف دیگری از جاسوس آمده است "جاسوس به شخصی گفته می‌شود که بحث عناوین غیر واقعی و مخفیانه به نفع خصم در صدد تحمیل اطلاعات با اشیایی باشد." (گلدوزیان، ۱۳۹۹، ۳۴۶)

همچنین فعل جاسوسی را اینگونه تعریف کرده اند: "جاسوسی در اصطلاح حقوقی عبارت است از تجسس و گردآوری اطلاعات و اسناد مخفی و طبقه بندی شده راجع به امور نظامی و عملیات آفندی و یا پدافندی یا کسب اطلاع از اوضاع و احوال سیاسی یا اقتصادی مملکت به قصد دادن آنها به دولت خارجی در مقابل پول یا هرنوع پاداش یا اجرت و یا بی اجرت است."

پروفیسور گارو نیز در تعریف جاسوسی نوشته است: "جاسوسی عبارت است از جمع‌آوری و تملک اطلاعات و تعلیمات اسناد قابل استفاده یک کشور خارجی بر ضد امنیت کشور خارجی دیگر" (رنه گارو، ۱۳۹۸، ۶۹۴).

نارسائی‌های ناظر بر رکن قانون کیفری در جرم جاسوسی

تعیین رکن قانونی در جرم جاسوسی بسیار مهم است و محل اعمال سلیقه قانون گذار، محملی برای بیان مقاصد ایشان و اعمال سیاست کیفری است. با توجه به اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها، قوانین معتبر و لازم الاجرائی که جاسوسی را جرم می‌دانند؛ شامل مواد ۵۰۱ و ۵۰۲ و ۵۱۰ و قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۵ و ماده ۱۲ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح مصوب ۱۳۷۱ است. لیکن مقررات دیگری نیز وجود دارد که صراحتاً به جرم جاسوسی مرتبط نیستند، از جمله مواد ۵۰۳ و ۵۰۵ و ۵۰۹ و قانون مجازات اسلامی و ماده ۱۳ قانون مجازات جرایم نیروهای مسلح که از لحاظ مفهوم و ماهیت، امکان انتساب عنوان جاسوسی به آن‌ها وجود دارد.

این پژوهش به بررسی مواد قانون مجازات اسلامی و نواقص آن پرداخته و هم‌چنین راهکار قانونی برای رفع این مشکلات بر اساس قوانین کشور های دیگر ارائه شده است.

روش پژوهش

در این مقاله از روش توصیفی - تحلیلی جهت انجام تحقیق استفاده شده است و از منابع کتابخانه‌ای و اسناد نیز بهره گرفته شده است.

یافته‌های تحقیق

۱- ابهامات و خلاهای تقنینی

سیاست جنایی تقنینی ایران در زمینه جاسوسی بسیار مبهم و غیر منطبق با نیاز های جدید دوران معاصر است. مطالعه دیدگاه و سیاست کیفری قانون گذار در ارتباط با جرم جاسوسی، نشان دهنده عدم انتقال مفاهیم موجود در مواد قانونی مرتبط، به صورت شفاف و صریح در حقوق کیفری ایران است. این ابهامات که هم در سطح تعریف و مصادیق و هم در تفکیک از سایر جرایم مرتبط

وجود دارد، زمینه طرح بحث به صورت جداگانه به این موضوعات است. مهم ترین ایراد قانونی در زمینه جرم جاسوسی شفاف نبودن مصادیق آن است که موجب اختلاف نظر شدید حقوق دانان شده است. از دیدگاه برخی حقوق دانان تصویب قوانین عام با دامنه شمول بسیار وسیع به هیچ وجه مطابق مصالح کشور، دولت و ملت نیست (ساریخانی، ۱۳۹۸: ۲۱۳). با این وجود نگارنده بر این اعتقاد است که مقررات جزایی مربوطه دارای ابهامات زیادی است.

الف) عدم تعریف یا احصاء مصادیق جاسوسی

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ بدون تعریف و تبیین ماهیت جاسوسی و ذکر مصادیق آن به شکل منظم، تنها به شمارش مصادیق آن و انشای احکامی پراکنده و مجمل بسنده کرده است. اکثر این جرایم صراحتاً به جرم جاسوسی اشاره ندارند، اما به دلیل اینکه متضمن نوعی جاسوسی هستند، به عنوان مصادیق این جرم مورد بحث قرار می گیرند (شامبیاتی، ۱۳۷۶: ۱۰۳). مفاد و متن ماده ۵۰۱ ق.م.ا به نحوی است که به عقیده برخی حقوق دانان ماهیتاً از مصادیق خیانت به کشور است، ولی قانون گذار آن را نوعی جاسوسی می داند. ماده مزبور مقرر می دارد: «هر کس نقشه ها یا اسرار یا اسناد و تصمیمات راجع به سیاست داخلی یا خارجی کشور را عالماً و عامداً در اختیار افرادی که صلاحیت دسترسی به آن ها را ندارند، قرار دهد یا از مفاد آن مطلع کند به نحوی که متضمن نوعی جاسوسی باشد، نظر به کیفیات و مراتب جرم به یک تا ده سال حبس محکوم می شود». هرچند اکثر حقوق دانان معتقدند که این ماده از اقسام جاسوسی است (پوربافرانی، ۱۳۹۰: ۵۰). لیکن بنا به نظر برخی حقوق دانان «جاسوسی مستلزم تعهد و تبانی قبلی جاسوس با بیگانگان برای جمع آوری اطلاعات محرمانه و رساندن آن ها در قبال تحصیل امتیازات مادی و اجتماعی است. حال چگونه می توان صرف تسلیم چنین اطلاعاتی را به اشخاص بدون صلاحیت، جاسوسی دانست». در ماده ۵۰۳ ق.م.ا نامی از جاسوسی نیامده است، اما با توجه به نحوه بیان قانون گذار و هدف مرتکب، می توان آن را به عنوان جرم جاسوسی تلقی کرد.

هم چنین مطابق ماده ۵۰۵ ق.م.ا: «هر کس با هدف بر هم زدن امنیت کشور به هر وسیله اطلاعات طبقه بندی شده را با پوشش مسئولین نظام یا مأمورین دولت یا به نحو دیگر جمع آوری کند چنانچه بخواهد آن را در اختیار دیگران قرار دهد و موفق به انجام آن شود به حبس از دو تا ده سال و در غیر این صورت به حبس از یک تا پنج سال محکوم می شود». برخی این ماده را در زمره جرایم علیه امنیت داخلی می دانند که محدود به داخل مملکت بوده و بدون توسل به قدرت های خارجی صورت می گیرد، در صورتی که اگر قصد مرتکب قرار دادن اطلاعات طبقه بندی شده در مقابل پادشاه و تحصیل امتیازات و منافع باشد، آن را نوعی جاسوسی تلقی می کنند (پیمانی، ۱۳۷۵: ۳۷). پس می توان چنین برداشت نمود که اگر چنین شرطی وجود داشته باشد، این جرم مصداقی از جاسوسی است؛ در غیر این صورت به عنوان جرایم علیه امنیت شناخته می شود. اما به عقیده برخی حقوق دانان از نظر عرفی این جرم یکی از مصادیق جاسوسی است، هرچند قانون گذار به صراحت چنین عنوانی را ذکر نکرده است (پوربافرانی، ۱۳۹۰: ۸۵). این تفاسیر دامنه وقوع جرم جاسوسی را بسیار محدود می کند. از آنجا که قانون گذار تعریفی از جرم جاسوسی ارائه نکرده است، تشخیص مصادیق آن از اختیارات دادگاه قرار گرفته که این رویکرد خلاف قاعده قانونی بودن جرم و مجازات است. این برخورد نه تنها حقوق و آزادی های فردی را به مخاطره می افکند، به نفع متهم نیز نخواهد بود.

۱- عدم ارائه تعریف

در مورد جاسوسی هرچند مقنن مراحل مختلف این عمل را جرم انگاری کرده، اما هیچ گاه از مفهوم جاسوسی، تعریف خاصی را ارائه نکرده است، این طرز عمل خلاف قاعده عقاب بلایین در حقوق اسلام است. به عقیده برخی حقوق دانان عدم تعریف بزه جاسوسی و ابهام در شمول آن، بدان جهت است که مقنن بتواند در هر مرحله ای که جرم ارتکاب یافته از نظر مقتضیات زمان و مکان با جرم جاسوسی مطابقت دارد، در مقام بیان تعریف برآمده و مرتکب را به جرم جاسوسی محکوم کند (شامبیاتی، ۱۳۷۶: ۱۰۰).

تسلسل به تعاریف تقنینی از مرسوم ترین روش هایی است که قانون گذار می توتند از طریق آن مقاصد مورد نظر خود را بیان نماید. فقها تعریفی از جاسوسی ارائه نکرده اند و همانطور که پیشتر ذکر شد می تواند به دلیل روشن بودن معنای جاسوسی از دیدگاه آنها باشد. قانون گذار هم در هیچج یک از نصوص قانونی، جرم جاسوسی را تعریف نکرده و فقط به کلمه جاسوس و جرایم

مرتبط با جاسوسی بسنده کرده است (گلدوزیان، پیشین، ۳۸۳). یکی دیگر از طرق تعیین مصادیق جاسوسی، استفاده از معنای لغوی و عرفی آن است. یعنی هر عملی که تحصیل اخبار و اسرار مملکت و ارائه آن به دیگران باشد، جاسوسی است (زراعت، ۱۳۸۵: ۸۴).

تهیه و تدوین چنین تعریفی که بتواند ابهامات احتمالی را برطرف نماید، مستلزم دقت و مطالعه کافی تدوین کنندگان قانون، به تعاریف موجود در زمینه جاسوسی است. بسته به اینکه تعریف مورد نظر قانون گذار از جاسوسی مضیق و یا موسع باشد، مصادیق و شرایط قانونی آن نیز می‌تواند محدود یا گسترده ارزیابی گردد. بررسی تعاریف ارائه شده از جاسوسی بیانگر وجود دو رویکرد حداقلی و حد اکثری در تعریف از این جرم است (مجیدی، ۱۳۹۶: ۱۲۲).

این مشکل همچنان نیز در لایحه اصلاحی کتاب پنجم قانون تعزیرات که هم اکنون در حال بررسی است، وجود دارد. تردیدی نیست که عدم تعریف فعل مجرمانه و دادن اختیارات وسیع به دادگاه‌ها جهت تشخیص موارد جرم، آزادی‌های فردی را تهدید می‌کند.

۲- عدم احصاء مصادیق

جاسوسی بر خلاف جرایم دیگر که مصادیق روشنی دارند، یک عنوان کلی است که مصادیق متعددی برای آن در قانون پیش بینی شده است. اگر مقصود و مراد قانون گذار از بزه جاسوسی معلوم و معین باشد، رکن قانونی جرایم جاسوسی و مصادیق پیرامون آن به خوبی روشن می‌شود و از دیدگاه‌های متفاوتی که در این زمینه وجود دارد، کاسته می‌شود؛ لیکن چنین وضوحی در سیاست کیفری ایران مشاهده نمی‌شود (همان، ۱۰۸). نحوه جرم انگاری مصادیق جاسوسی در کشور ایران یکسان نیست؛ زیرا برخی مواد عنوان «جاسوسی» [را به صراحت بیان کرده‌اند و برخی دیگر تنها ارکان، شرایط و مجازات این جرایم را ذکر نموده‌اند که می‌توان این مصادیق را گاهی جاسوسی و گاهی در حکم جاسوسی محسوب کرد].

در مواردی که قانون گذار تمایلی به ارائه تعریفی از جاسوسی ندارد، می‌تواند با روش احصاء مصادیق، ابهامات و اختلاف نظرهای موجود را برطرف نماید و مصادیق مورد نظر خود از جاسوسی را مشخص کند. هملند آنچه در ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی در مورد قتل عمدی انجام شده است. مقصود از احصاء مصادیق آن است که به مواردی اکتفا نمود که قانون گذار به عنوان مصداق جاسوسی معرفی کرده است، اما استفاده از این روش هم مشکلاتی دارد؛ زیرا در عمل باید تعریف و ملاکی از جاسوسی وجود داشته باشد تا بتوان مصادیق را با آن تطبیق داد.

خوشبختانه این روش در لایحه اصلاحی قانون مجازات اسلامی که در حال بررسی است، رعایت شده است. به موجب ماده ۱۰ این لایحه، مصادیق جرم جاسوسی مشخص و آن‌ها را از سایر جرایم مرتبط با جاسوسی تفکیک نموده است. متن ماده به این شرح است: «هر کس مرتکب یکی از رفتارهای زیر شود، جاسوس بوده و حسب مورد به مجازات زیر محکوم می‌شود: الف) اسناد، اطلاعات و اشیای طبقه بندی شده را در اختیار خارجی یا عوامل آن قرار دهد. در مورد اسناد، اطلاعات و اشیای محرمانه به حبس تعزیری درجه چهار و در مورد اسناد، اطلاعات و اشیای سری به حبس تعزیری درجه سه؛ ب) اسناد، اطلاعات و اشیای طبقه بندی شده را با قصد ارائه به خارجی یا عوامل آن تحصیل کند، در موارد محرمانه به حبس تعزیری درجه شش و در موارد سری به حبس تعزیری درجه پنج و چنانچه این رفتارها با استفاده از عنوان یا سمت غیر واقعی صورت گرفته باشد، حسب مورد یک درجه تشدید مجازات؛ پ) ورود یا نفوذ به محل نگهداری اسناد، اطلاعات و اشیای طبقه بندی شده به قصد تحصیل و ارائه به خارجی یا عوامل آن، به حبس تعزیری درجه شش».

ترک فعل پذیرش ترک فعل به عنوان عنصر مادی جرم، موجب ورود به محدوده آزادی‌های فردی اشخاص می‌شود، لیکن برای استفاده از جرم انگاری حداکثری در جرایم علیه امنیت، ضروری است. میزان به کارگیری ترک فعل در جرایم علیه امنیت از نظر کمی و کیفی بسیار مهم ارزیابی می‌شود. مصادیق جرم جاسوسی در حقوق کیفری ایران نشان دهنده عدم پذیرش ترک فعل به عنوان عنصر مادی جرم جاسوسی است و شامل جرایم مرتبط با جاسوسی نمی‌شود.

گرچه برخی حقوق دانان معتقدند که جاسوسی با فعل مادی مثبت تحقق می‌یابد و عبارت‌هایی همچون «در دسترس قرار دادن»، «تحصیل نمودن» و «تسلیم کردن» که در قانون بیان شده، تأییدی بر همین مطلب است. اما پذیرش ترک فعل نیز یکی دیگر از سیاست‌هایی است که باعث شمول جرم انگاری جرم جاسوسی می‌شود؛ این سیاست تنها در یک مورد و به دلیل اهمیت

حفظ اطلاعات طبقه بندی شده و ضرر های ناشی از عدم حفاظت بهینه از اسناد و اطلاعات مهم کشور، تحت عنوان بی مبالاتی در حفظ اطلاعات طبقه بندی شده در ماده ۵۰۶ ق.م.ا پیش بینی شده است. این جرم با دسترسی دشمن و بیگانگان به اخبار و اطلاعات طبقه بندی شده و ارزشمند نظام با همکاری نا آگاهانه دارندگان این اخبار و اطلاعات محقق می شود (کرامت، پیشین: ۴۷). نظر برخی حقوق دانان این است که ارائه اطلاعات به دشمن همان «فعلی» است که از سوی مرتکب سر می زند و عنصر مادی جرم را تشکیل می دهد (میرمحمد صادقی، ۱۳۸۳: ۱۱۴). نظر مخالف در این زمینه این است که فعل مثبتی که بزه مزبور را تشکیل می دهد، عمل شخص خارجی است و نه مرتکب جرم، و آنچه در این جا به مرتکب جرم نسبت داده می شود، همان بی احتیاتی و بی مبالاتی است (پیمانی، ۱۳۷۵: ۳۹). در میان این اختلاف دیدگاه، به نظر می رسد دیدگاه دوم با سیاست توسعه جرم انگاری جرم جاسوسی همسویی دارد. اگر چه ماده از قیود متعدد استفاده کرده است؛ اما بنا به اهمیت جرم جاسوسی و اطلاعات آن، می توان فردی که مرتکب بی احتیاتی شده را نیز قابل مجازات دانست؛ چرا که در حفظ اطلاعات حیاتی ملت، بی مبالاتی معنایی ندارد و عباراتی مانند «بی مبالاتی» و «عدم رعایت اصول حفاظتی»، موید این مطلب است که ترک فعل نیز علاوه بر فعل مثبت، عنصر مادی این جرم را تشکیل می دهد؛ لیکن برای تحقق این جرم لازم است بین این دو عبارت رابطه سببیت وجود داشته باشد.

«عنصر مادی جرم مامور دولت، از فعل سوء استفاده کننده (یعنی دشمن تخلیه کننده اطلاعات) به عاریت گرفته می شود» (گلدوزیان، پیشین: ۳۷۵). زیرا مامور محافظ اطلاعات مباشر معنوی جرم محسوب می شود. بنابراین چنانچه سوءاستفاده کننده از اطلاعات بدون اطلاعات مامور با دسترسی به کلید رمز یا با شکستن در قفل محل نگهداری اسناد یا طرق دیگر، مدارک و اسناد را تحصیل کند، مسئولیتی متوجه مامور نخواهد بود (پیمانی، ۱۳۷۵: ۳۴-۳۵).

«توقع قانون گذار از انسان ها به رعایت احتیاط و نظامات دولتی آن چنان ناچیز است که این حداقل تلاش را نمی توان با حدوث شبهه منتفی دانست. شبهه در این قبیل جرایم خود نشانه بارز بی احتیاطی و بی توجهی به نظامات دولتی است» (اردبیلی، ۱۳۷۷: ۱۰۵).

منظور از دشمن در این ماده مبهم بوده و مفهوم خاص آن نیز مراد قانون گذار نیست، بلکه تشخیص آن باتوجه به اوضاع و احوال سیاسی کشور به عهده دادگاه است. اما ظاهراً به هر فرد، گروه یا سازمان معاندی گفته می شود که صلاحیت دسترسی به اطلاعات محرمانه را ندارد و در جهت مقابله با نظام جمهوری اسلامی ایران و بر هم زدن امنیت کشور تلاش می کند. بنابراین هر شخصی که مامور دولتی را تخلیه اطلاعاتی کند مشمول این ماده نیست، بلکه برای تحقق این جرم باید توسط «دشمن» تخلیه اطلاعاتی شود (زرعت، ۱۳۹۰: ۳۹۵).

البته باید توجه داشت که در برخی موارد تشخیص دوست از دشمن برای کارمندان دولت آسان نخواهد بود و چه بسا افرادی در پوشش به ظاهر دوست و برای استفاده دشمنان مرتکب چنین جرمی شوند (ولیدی، پیشین: ۲۳۳). اما به نظر می رسد شخصی که مامور دولتی را تخلیه اطلاعاتی می کند، باید این کار را با هدف بر هم زدن امنیت انجام دهد تا مشمول این ماده گردد. سرانجام مقنن توانسته است منظور خود را از لفظ دشمن در موارد به کار رفته در لایحه اصلاحی کتاب پنجم ق.م.ا مشخص نماید و به این ابهامات خاتمه دهد. تبصره ۱ ماده مقرر می دارد: منظور از دشمن؛ اشرار، گروه ها و دولت هایی است که با نظام جمهوری اسلامی ایران در حال جنگ بوده یا قصد براندازی آن را دارند و یا اقدامات آنان امنیت ملی را به مخاطره می اندازد. لایحه اصلاحی قانون مجازات اسلامی، جرمی را شبیه ماده ۵۰۶ به صورت ترک فعل پیش بینی کرده است. ماده ۱۷ این اصلاحیه به این شرح است: «هر کس مامور حفاظت از اسناد، اطلاعات و اشیای طبقه بندی شده باشد یا به سبب انجام وظیفه امکان دسترسی به آن داشته باشد، چنانچه در اثر تقصیر، موجب افشای آن شده یا توسط افراد غیر مجاز تخلیه اطلاعاتی شود به حبس تعزیری یا جزای نقدی درجه هفت و محرومیت از برخی خدمات دولتی و عمومی، به مدت شش ماه تا دوسال محکوم می شود». مقنن با به کارگیری اصطلاحاتی مانند «تقصیر» یا «تخلیه اطلاعاتی توسط افراد غیر مجاز»، مصداقی از انجام جرم به صورت ترک فعل را مشخص کرده است.

۳) راهکارها

اصل کلی در حقوق جزای امروز صریح و روشن بودن قوانین است تا جایی برای تفسیر موسع نگذارد، گاه این مسئله در جرایم علیه امنیت نادیده گرفته شده است. زمانی که جرم برای قانون گذار مهم است، مقاصد خود را به یکی از دو روش تعریف قانونی، احصاء قانونی تشریح می کند. گاهی قانون گذار جرمی را تعریف می کند، وگاهی به تعیین مصادیق جرم اکتفا می کند، بدون آنکه تعریفی از جرم ارائه کند؛ همانند آنچه در ماده ۲۹۰ قانون مجازات اسلامی در مورد قتل عمدی انجام شده است. قانون گذار اگر از این پتانسیل بهره نگیرد، نه تنها اختلاف رویه در دادگاه ها به وجود می آید و باعث تشدد آراء می شود، نظم عمومی جامعه نیز از بین می رود. این امر در جرم جاسوسی مورد غفلت قانون گذار قرار گرفته است و قوانین ایران چه قبل از انقلاب و چه بعد از انقلاب تعریفی از جاسوسی ارائه نکرده اند. با بررسی دیدگاه های مختلف حقوق دانان؛ به طور قطع می توان گفت تنها ماده ای که در مورد شمول آن نسبت به جاسوسی تردیدی وجود ندارد، ماده ۵۰۳ قانون مجازات اسلامی (۱۳۷۵) است. لیکن در مورد مواد ۵۰۱ و ۵۰۵ و ق.م.ا - همانطور که قبلا گفته شد - حتی برای شمول به جاسوسی، جای ابهام است.

ب) عدم تفکیک خیانت به کشور از جاسوسی

گرچه جرایم خیانت به کشور و جاسوسی در حقوق کیفری ایران و دیگر کشور ها به عنوان یکی از جرایم علیه منافع مهم کشور صورت می گیرد ولیکن عناصر، شرایط، اوضاع و احوال حاکم بر این بزه در حقوق کیفری کشور ها یکسان نیست. عنصر مشترک بین تمامی جرایم علیه امنیت، اخلال در امنیت داخلی و خارجی کشور و اخلال در تمامیت ارضی و اعتبار و حیثیت کشور جمهوری اسلامی ایران است. به طور کلی هر جرمی که یکی از اجزا و ارکان کشور را مورد تهدید قرار دهد، جرم خیانت به کشور محسوب می شود. ولی در عین حال، هر یک از جرایم جاسوسی و خیانت به کشور موضوع خاصی را در نظر دارد و از این حیث با هم متفاوت است.

نخستین تفاوت می تواند درباره نحوه و چگونگی تعیین ارتباط این بزه با جرم خیانت به کشور باشد. در حقوق کیفری ایران به دلیل عدم ارائه معیار و ضابطه از سوی قانون گذار به راحتی نمی توان به وجود چنین عنوان مجرمانه ای اطمینان داشت. برخی علمای حقوق در تفکیک جاسوسی و خیانت به کشور دچار اشکال شده اند و تفکیک این جرایم را امکان پذیر نمی دانند. زیرا مبنای جرم بودن عمل خیانت به کشور، پیمان شکنی، بی وفایی و زیر پا گذاشتن حقی است که یک کشور و دولت به عهده شهروندان خود دارد؛ و در صورتی که این عمل از سوی بیگانه مامور به خدمت در ایران ارتکاب یابد، مستلزم نقض آگاهانه امانت داری است (ساریخانی، ۱۳۷۸: ۳۶-۳۷).

اصولا در هر مورد که محرک و قصد واقعی بزهکار ضدیت با امنیت کشور باشد، جرم خیانت مطرح است و در هر جایی که محرک و قصد بزهکار، انجام مأموریت خاص و کسب خبر در مقابل اجرت یا هر نوع پاداش و یا علت دیگری باشد، جاسوسی است. پذیرش این دیدگاه از آن جهت که جاسوسی میتواند با انگیزه های مختلف از جمله اخذ اجرت و پاداش صورت بگیرد، مورد انتقاد قرار گرفته است (میرمحمد صادقی، پیشین: ۹۳).

البته تفکیک جرم جاسوسی از خیانت به کشور مشکل به نظر می رسد، زیرا قسمت عمده اعمالی که عنوان جاسوسی دارد، در صورت ارتکاب آن ها از طرف یک ایرانی جرم خیانت به کشور هم محسوب می شود. با این وجود هیچ یک از قوانین کیفری کشور ها بین این دو مفهوم ضابطه ای را مشخص نکرده اند. اما در فرانسه ملاک تشخیص بین این دو جرم بر پایه ملیت استوار است (شامبیاتی، پیشین: ۱۰۱). طی مواد ۱-۴۱۱ تا ۱۱-۴۱۱ قانون مجازات عمومی فرانسه مقرر شده است که اگر یک فرد خارجی اقدام به تجسس و جمع آوری اطلاعات راجع به امور سیاسی یا اقتصادی مملکت نماید، جاسوس است؛ ولی اگر یکی از افراد فرانسوی اعم از نظامی یا غیر نظامی مرتکب این قبیل اعمال شود و نزد خارجیان اسرار دفاعی وطن خود را فاش کند، خائن به کشور محسوب خواهد شد. در قانون مجازات اسلامی چنین تفکیکی وجود ندارد و ارتکاب چنین اعمالی توسط اتباع داخلی یا افراد خارجی، جاسوسی تلقی می شود. در حالی که به خاطر تشابه مواد قانونی، شباهت های زیادی در مورد جرم خیانت به کشور بین ایران و فرانسه وجود دارد (ساریخانی، پیشین: ۳۷۲).

به نظر برخی حقوق دانان ملیت و تابعیت نمی تواند فارق بین جرایم جاسوسی و خیانت به کشور قرار گیرد. تفکیک این دو جرم بر اساس معیار تابعیت نظریه ای باطل است، زیرا این دو جرم ارکان خاص خود را دارند. بنابراین رابطه آن ها عموم و خصوص

من وجه است. یعنی بعضی جاسوسی ها، خیانت به کشور نیز هست؛ مثل اینکه مرتکب جاسوسی ایرانی باشد که با فعل جاسوسی، مرتکب خیانت هم شده است که از مصادیق تعدد معنوی است (همان، ۳۹). اما این نویسنده حقوقی مصداق روشنی از این تعدد را برای روشن شدن بحث ذکر نکرده است. به نظر برخی حقوق دانان این سخن در صورتی درست است که جاسوسی و خیانت دو جرم معین با دو مجازات مشخص باشد، قانون گذار عنوان «خیانت» را به عنوان عمل مجرمانه به کار نبرده است و تعریفی از آن ارائه نکرده است. جاسوسی نیز مصادیق خاصی دارد. بنابراین نمی تواند یک جرم قابلیت انطباق با هر دو عناوین مجرمانه خیانت و جاسوسی را دارا باشد (زراعت، ۱۳۸۵: ۷۶). اکثر حقوق دانان ماده ۵۰۸ قانون مجازات اسلامی را به عنوان مصداقی از جرم خیانت به کشور پذیرفته اند (ساریخانی، پیشین: ۳۴۵). این ماده مقرر می دارد: «هر کس یا گروهی با دول خارجی متخاصم به هر نحو علیه جمهوری اسلامی ایران همکاری نماید، در صورتی که محارب شناخته نشود به یک تا ده سال حبس محکوم می گردد.» در متون جزایی قید «ایرانی بودن مرتکب» شرط اصلی برای تحقق جرم خیانت به کشور محسوب نمی شود، محاکم کیفری نیز رویه واحدی را برای تفکیک جاسوسی از خیانت به کشور اتخاذ نکرده اند. بنابراین هر نوع فعل عمدی علیه امنیت مملکت و به نفع یک کشور بیگانه از ناحیه یک فرد ایرانی یا یک خارجی ارتکاب یابد، داخل در عنوان جرم خیانت به کشور می شود. گر چه علی الاصول منطقی است که طبق ضابطه تابعیت، هر بیگانه ای که مرتکب این اعمال می شود تحت عنوان جاسوسی مجازات شود، اما او را با وصف مجرمانه خیانت به کشور محکوم می کنند (ولیدی، پیشین: ۱۱۴).

ضرورت پیش بینی ضابطه ای مشخص به منظور جدایی جرم جاسوسی از خیانت به کشور در قانون مجازات اسلامی، تضمین کننده منافع و مصالح عمومی کشور خواهد بود (ولیدی، پیشین: ۲۲۶). فقدان ضابطه مشخص در قوانین جزایی ایران موجب ابهام در تشخیص این دو جرم شده است. این ابهامات زمینه بروز اختلاف نظر بین حقوق دانان و رویه قضایی را شکل می دهد که نتیجه ای جز اختلاف آراء و ابهامات تقنینی نخواهد داشت. بنابراین بر اساس قرائن می توان به تبعیت از دولت فرانسه، بر خلاف نظر برخی حقوق دانان، همان معیار تابعیت را برای جدایی این دو جرم در نظر گرفت.

۱- معیارها

قانون گذار و محاکم وسیله مناسبی را برای تمایز جرائم (جاسوسی) و (خیانت به کشور) مشخص نکرده اند و از زمان های دور تفصیل و جدایی این جرائم به طور قاطع صورت نگرفته است و گاهی عمل واحد هم جاسوسی و هم خیانت محسوب می شود و حقوقدانان سعی و تلاش وافری جهت جدا سازی این دو جرم انجام داده اند و مقیاس هایی را نیز ارائه نموده اند. اکثر حقوق دانان می گویند اگر جانی، عشق و اخلاص و درست کاری و امانت داری در مقابل خویش را ناوجود انگاشت و پیمان وفاداری به کشور را نقض نمود، عمل او هرچه باشد خیانت محسوب می شود و در صورتی که این عمل را شخص اجنبی مرتکب شود جاسوسی خواهد بود و جمع زیادی بین جاسوسی و خیانت به کشور به یکی از طریق ذیل تفصیل داده اند:

- ۱) در برخی از موارد از جهت موضوع می توان این دو را متمایز نمود.
- ۲) از طریق مجازات های متفاوتی که اعمال می شود می توان آن دو را از هم تفکیک نمود.
- ۳) از طریق سیاسی بودن می توان قائل به فرق باشد. لیکن در فقه جزائی و تحلیل حقوقی معیارهای قابل توجه و ارزشمندی ارائه شده است که تحت سه عنوان ذیل، تجزیه و تحلیل می شود:

معیار عینی

کلمه treason از ریشه لاتینی یعنی واژه traders مشتق شده است و مقصود از آن مباشرت در تسلیم اطلاعات به قدرت بیگانه است و تسلیم در اینجا عام است و شامل تسلیم اسرار نظامی غیر نظامی با در اختیار گذاشتن نیرو یا امکاناتی که موجب سلطه اجنبی گردد، می شود. پس در حقیقت خیانت تسلیم چیز امانی است که در نزد شخص امانت است و این شامل اسرار و امکانات و مساعدت های دیگر است ولی تجسس در جایی است که اسرار در نزد جانی نیست بلکه برای یافتن آن تفحص و تجسس می نماید.

رکن مادی جاسوس تفحص و تفتیش برای رسیدن به اطلاعات سری است ولی رکن مادی و موضوعی خیانت تسلیم است و این شامل تسلیم استحضامات نظامی یا اسلحه و غیره می گردد.

بر هر حال عنصر مادی موضوعی است که در اغلب انواع خیانت‌ها، تسلیم نمودن و به تصرف درآوردن چیزی به دشمن است و در جاسوسی جاسوس از عملیات تفحص و تفتیش تجاوز نمی‌کند. از آنچه گفته شد روشن می‌شود که خیانت عمل تسلیم است به نیروهای بیگانه، ولی جاسوس به اختیار و تملک درآوردن اطلاعاتی است که در نزد جاسوس نیست لذا جاسوس برای بدست آوردن آن اطلاعات تجسس می‌کند، گرچه این عمل گاهی از مواقع نوعی خیانت محسوب می‌شود.

این معیار در ایجاد تمایز در مواقعی که تجسس و تسلیم در یک زمان انجام می‌شود نارساست ولی در عین حال در بقیه موارد برای تفصیل و تمایز بین جاسوسی و خیانت بسیار مفید است.

۲-۱) معیار ذهنی

کسانی که معیار مادی را برای ایجاد تمایز بین جاسوسی و خیانت به کشور کافی ندانسته‌اند از معیار دیگری استفاده نموده‌اند که نقش اساسی در آن مربوط به نیت جانی است و می‌گویند اگر نیت فاعل ایراد ضرر به امنیت کشور و دولت باشد عملش خیانت است و در صورتی که قصدش رسیدن مطامع پست نفسانی باشد و جاسوسی را برای رسیدن به آن مرتکب شود خائن نخواهد بود و مجازاتش اخف از خائن می‌باشد ولی اعتماد به این معیار درجدا نمودن جاسوسی از خیانت به کشور بسیار مشکل است زیرا جدا سازی انواع نیت مجرم، کاری بس دشوار است و ما نیز وسیله نیت سنج برای اندازه‌گیری نوع نیت مجرمانه در اختیار نداریم.

بنابراین بحث و دستیابی به نیت و نوع نیت مجرم کاری بس دشوار است. بحث تقسیم جرائم براساس رکن عمومی و عنصر روانی در گفتار آتی در تشخیص سیاسی یا عادی بودن جرائم فوق به طور مبسوط تر مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۳) معیار ملیت

عده‌ای معیار تابعیت را برای تمایز جاسوسی و خیانت به کشور ابداع کرده‌اند، مقنن فرانسوی در جداسازی جاسوسی از خیانت به کشور به این معیار پناهنده شده است، بنابراین شهروندی که پیمان شکنی در مقابل وطن خود کرده خائن و شخص خارجی رد صورت جمع آوری اطلاعات جاسوس است. در مباحث قبل ارزش حقوقی این معیار مورد بررسی قرار گرفت. برخی کشورها از قبیل فرانسه، رومانی، ایتالیا، و سوئیس از این معیار پیروی کرده‌اند و در توجیه حقوقی آن آورده‌اند: هم وطن و شهروندی که وطن خیش را مورد حمله و تعرض قرار دهد و به عهد و پیمان واجب‌الوفایین خویش و کشورش خیانت کرده و آنرا نقص می‌نماید، نسبت به اجنبی‌ای که می‌خواهد جمع آوری اطلاعات نماید، ضرر بیشتر دارد. شخص اول یقیناً خائن است و دومی جاسوس است آنگاه چه جاسوس آداب مهمان بودن را رعایت نکرده و خلاف قرار دامن عمل کرده به هر حال خائن نیست.

ج) ابهام در موضوع جاسوسی و جرائم مرتبط با آن

مطالعه و بررسی دیدگاه و یا سیاست کیفری قانونگذار ایران در ارتباط با جرم جاسوسی نشان می‌دهد که در حقوق کیفری ایران، در انتقال مفاهیم موجود در مواد قانونی مربوط، به صورت شفاف و صریح اقدام نشده است. اختلاف‌های نظری که به دلیل این ابهامات، در میان حقوقدانان و رویه قضایی وجود دارد، محدود به یک دسته از موضوعات جزئی نیست، بلکه پیرامون مصادیق جاسوسی و یا ارکان مادی و معنوی آن نیز اختلافات نظرات متعددی وجود دارد.

نخستین اختلاف محوری مربوط به مصادیق جاسوسی در حقوق کیفری ایران می‌باشد. از آن جا که قانونگذار هیچ گونه تقسیم بندی را در زمینه مقررات مربوط به جرائم علیه امنیت مطرح ننموده، درباره برخی از جرائم علیه امنیت همواره این پرسش وجود دارد که آیا این موارد به عنوان مصادیق از جرائم جاسوسی قابل پذیرش می‌باشند یا خیر؟ به همین دلیل است که برخی از حقوقدانان ایرانی، همکاری با دول خارجی متخاصم (موضوع ماده ۵۰۸ ق.ا.م.ا) را - به تبعیت از مصادیق پذیرفته شده جاسوسی از سوی قوانین جزایی سایر کشورها - مصادیق از جاسوسی در حقوق کیفری ایران دانسته‌اند و برخی دیگر از حقوقدانان، بزه مزبور را تنها به عنوان یکی از جرائم علیه امنیت مطرح نموده‌اند (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲: ۱۲۱).

درباره شمول موضوعات جاسوسی نیز در حقوق کیفری ایران وحدت نظری وجود ندارد. برخی از حقوقدانان مقصود از «اسرار مربوط به سیاست داخلی و خارجی کشور (مذکور در ماده ۵۰۱ ق.ا.م.ا) را شامل تمامی اسرار محرمانه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دانسته‌اند (همان، ص ۸۵) و برخی دیگر آن را محدود به اسرار سیاسی و نظامی تفسیر نموده‌اند (زراعت، ۱۳۸۳: ۳۷۵). علاوه بر این، به دلیل ابهامات موجود، برخی از نویسندگان پاره‌ای از جرائم مرتبط با جاسوسی مانند اخفاء یا سبب اخفاء شدن جاسوسی را نیز به عنوان مصادیق از جاسوسی در حقوق کیفری ایران مطرح نموده‌اند (محسنی، ۱۳۹۴: ۸۰).

سیاست کیفری ایران درباره نحوه تفکیک جرم جاسوسی از خیانت به کشور نیز فاقد شفافیت لازم است. به همین دلیل در حالی که برخی از نویسندگان حقوقی به دلیل عدم اشاره قانونگذار به عنوان مجرمانه خیانت به کشور، وجود چنین عنوان مجرمانه‌ای را در قلمرو جرائم علیه امنیت امکان پذیر ندانسته‌اند (شامبیانی، ۱۳۷۶: ۱۰۲)، برخی دیگر از حقوقدانان مصادیق مختلفی از جرائم علیه امنیت همچون طرح براندازی، همکاری با دشمن متخاصم و نیز تسلیم اسرار به نیروهای خارجی را از مصادیق قانونی خیانت به کشور تشخیص داده‌اند (گلدوزیان، ۱۳۷۴: ۱۴۷).

با توجه به ابهامات فوق‌الذکر به نظر می‌رسد لازم است قانونگذار در راستای اعمال سیاست کیفری شفاف و روشن در زمینه مصادیق و یا اوصاف مجرمانه بزه جاسوسی اقدام نماید. راهکارهایی که می‌توان در جهت رسیدن به این هدف مورد نظر قرار دهد، در مبحث بعدی مورد اشاره قرار خواهد گرفته است.

۲- عدم جرم‌انگاری های جدید

نظام‌های حقوق کیفری، راهکارهای متعدد و متفاوتی را در اختیار دارند تا قلمرو جرم‌انگاری را جهت ساماندهی مبارزه علیه جرایم، دچار قبض یا بسط نمایند. در زمره این راهکارها استفاده از ابزار جرم‌انگاری‌های جدید، جهت انطباق هر چه بیشتر مقررات با تحولات جدید جرایم می‌باشد. در حقوق کیفری ایران، علاوه بر آن که جرم‌انگاری جرایم جاسوسی (موضوع مواد ۵۰۱، ۵۰۲ و ۵۰۳ ق.م.ا) از سال ۱۳۰۴ تاکنون دچار هیچ تغییر محتوایی و مبنایی نشده است، قانونگذار هیچ اقدامی در راستای استفاده از ابزار و روش جرم‌انگاری‌های جدید نیز نکرده است. این در حالی است که در سایر کشورهای دیگر از این ابزار به خوبی جهت مبارزه با بزه جاسوسی یا جرایم دیگر استفاده می‌کنند. در همین راستا قانونگذار فرانسه به جرم‌انگاری جرایم «اشتغال به یک فعالیت جهت دریافت یا ارائه اطلاعات (موضوع ماده ۸-۴۱۱) و نیز فراهم کردن اطلاعات نادرست برای مقامات مسئول (موضوع ماده ۱۰-۴۱۱) روی آورد.

الف) تشریح برخی از مصادیق جاسوسی

نخستین اختلاف محوری در این زمینه مربوط به مصادیق جاسوسی در حقوق کسفری ایران می‌باشد. از آن جا که قانونگذار هیچ گونه تقسیم بندی را در زمینه مقررات مربوط به جرائم علیه امنیت مطرح ننموده، درباره برخی از جرائم علیه امنیت همواره این پرسش وجود داشته است که آیا این موارد به عنوان مصادیقی از جرائم جاسوسی قابل پذیرش می‌باشد یا خیر؟ به همین دلیل است برخی از نویسندگان همکاری به دول خارجی متخاصم (موضوع ماده ۵۰۸ ق.م.ا) را به تبعیت از مصادیق پذیرفته شده جاسوسی از سوی قوانین جزایی سایر کشورها - مصادیقی از جاسوسی در حقوق کیفری ایران دانسته‌اند. (پیشین: ۴۶) و برخی دیگر از حقوقدانان، بزه مزبور را تنها به عنوان یکی از جرائم علیه امنیت مطرح نموده‌اند.

در باره شمول موضوعات جاسوسی نیز در حقوق کیفری ایران وحدت نظری مشاهده نمی‌شود. برخی از حقوقدانان مقصود از (اسرار مربوط به سیاست داخلی و خارجی کشور) (مذکور در ماده ۵۰۱ ق.م.ا) را شامل تمامی اسرار مجرمانه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دانسته (زراعت، پیشین: ۳۷۵) و برخی دیگر آن را محدود به اسرار سیاسی و نظامی تفسیر نموده‌اند (زراعت، پیشین: ۳۷۵) علاوه بر این به دلیل ابهام موجود برخی از نویسندگان، پاره‌ای از جرائم مرتبط با جاسوسی مانند اخفاء یا سبب اخفاء شدن جاسوسی را نیز به عنوان مصادیقی از جاسوسی در حقوق کیفری ایران مطرح نموده‌اند.

سیاست کیفری ایران درباره نحوه تفکیک جرم جاسوسی از خیانت به کشور نیز فاقد شفافیت لازم است به همین دلیل در حالی که برخی از نویسندگان حقوقی به دلیل عدم اشاره قانونگذار به عنوان مجرمانه خیانت به کشور، وجود چنین عنوان مجرمانه‌ای را در قلمرو جرائم علیه امنیت امکان پذیر ندانسته‌اند (شامبیانی، پیشین: ۱۰۲) و برخی دیگر حقوقدانان مصادیق مختلفی از جرایم علیه امنیت همچون طرح براندازی، همکاری با دشمن متخاصم و نیز تسلیم اسرار به نیروهای خارجی را از مصادیق قانونی خیانت به کشور تشخیص داده‌اند. (گلدوزیان، پیشین: ۱۴۷)

باتوجه به ابهامات فوق‌الذکر به نظر می‌رسد قانونگذار لازم است که اقدامی را در راستای اعمال سیاست کیفری شفاف و روشن در زمینه مصادیق و یا اوصاف مجرمانه بزه جاسوسی ارائه نماید. راهکارهایی که قانونگذار می‌تواند در جهت رسیدن به این هدف مورد نظر قرار دهد، در مبحث بعدی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۳- عدم جرم انگاری مستقل معاونت در جاسوسی

جرم انگاری معاونت در جرم جاسوسی به صورت مستقل یکی از شیوه‌های قانون‌گذار برای حداکثری کردن این جرم است. در حالی که مبنای معاونت در قوانین ایران از جمله کتاب تعزیرات، سیستم عاریه ای است. براساس این سیستم معاونت در جرم، رکن قانونی خود را از جرم اصلی به عاریت می‌گیرد. به این معنا که بدون شرع به عملیات مجرمانه توسط مباشر و مرتکب اصلی جرم، معاونت در آن قابل مجازات نیست. به عبارت دیگر تنها کسی می‌تواند به عنوان معاون جرم تحت تعقیب قرار گیرد که فعل انجام یافته‌ی مباشر اصلی به عنوان جرم در قانون، پیش‌بینی شده باشد. بنابراین هر عملی که جرم باشد، معاونت در آن هم جرم است و اگر عملی جرم نباشد، معاونت در آن هم جرم نیست.

اما برخی کشورها استثنائاً در جرایم علیه امنیت، مبنای استقلالی را برای عمل معاون در نظر گرفته‌اند و به محض آنکه شخص حالت خطرناکی خود را نشان دهد، اعم از تحریک، تطمیع و سایر اشکال معاونت، قابل مجازات است. قانون‌گذار در ماده ۵۰۴ «با تحریک رزمندگان از طریق تضعیف روحیه آنان» و ماده ۵۱۰ قانون مجازات اسلامی با عبارت «فراهم کردن موجبات اخفای جاسوس» از اصول کلی مربوط به جرم و مجازات عدول کرده و معاونت را به صورت مستقل جرم انگاری کرده است و معاون قانوناً مباشر تلقی و مستوجب کیفر شدید شده است. زیرا این افراد با اقدامات خود وقوع جاسوسی را تسهیل می‌کنند (پیمانی، پیشین: ۳۴). بنابراین تحریک در هر حال جرم است، هر چند فرار و تسلیم به کلی جرم نباشد. به هر حال چنین رویکردی نوعی عدول از اصول حقوق کیفری عمومی است که نشانه سخت‌گیری مقنن در مورد مرتکبین این جرایم است. ماده ۵۱۲ ق.م.ا. برای عمل تحریک، هر چند از مصادیق معاونت می‌باشد؛ به دلیل اهمیت این جرم و خطرناکی آن برای نظم عمومی و امنیت داخلی کشور، مجازات مستقل در نظر گرفته است؛ زیرا در این قبیل موارد مسبب اصلی جنایت همین اشخاص هستند.

موضع کشورها در مورد جرم انگاری تحریک به ارتکاب جرم، یکسان نیست. کشورهایی که دارای نظام کامن‌لا هستند، صرف تحریک به ارتکاب جرم را، -خواه جرم مورد نظر انجام شود و خواه انجام نشود- قابل مجازات می‌دانند (پوربافرانی، ۱۳۹۰: ۱۱۱). این در حالی است که قانون جزای فرانسه تحریک به ارتکاب جرایم جاسوسی را به صورت یک جرم مستقل پیش‌بینی کرده است، هر چند کشور فرانسه نیز مانند کشور ایران دارای سیستم معاونت عاریه ای است. این تحریک شامل تمامی مصادیق افعال معاونت در جاسوسی و خیانت به کشور می‌شود، به شرط آنکه انجام عمل تحریک مشمول عنوان مجرمانه مستقل دیگری قرار نگیرد (مجیدی، ۱۳۹۲: ۱۴۹). ماده ۱۱-۴۱۱ در این رابطه مقرر می‌دارد: «تحریک مستقیم به ارتکاب یکی از جرایم پیش‌بینی شده در این بخش از طریق دادن وعده، هدیه، اعمال فشار، تهدید یا خشونت در صورتی که تحریک، به علت شرایط مستقل از اراده مرتکب، نتیجه‌ای نداشته باشد، تا هفت سال حبس جنحه‌ای و تا یکصد هزار یورو جزای نقدی خواهد داشت».

قوانین قبل از انقلاب در سال ۱۳۰۴ و ۱۳۵۲ طی مواد ۲۸، ۲۹ و ۳۰ به بحث معاونت پرداخته است. طبق مواد فوق هرکس شخصی را به جاسوسی ترغیب یا تطمیع کند یا وسایل ارتکاب جرم را فراهم نماید یا طریق ارتکاب آن را با علم به قصد مرتکب ارائه دهد یا ارتکاب جرم را تسهیل نماید، تحت عنوان معاونت در جرم جاسوسی تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرد (ساریخانی، ۱۳۷۸: ۵۸۶).

گرچه برخی معتقدند که اگر اخفاء جاسوس نوعی تحریک، تشویق یا تطمیع و... جاسوسی باشد که بعداً مرتکب جرم می‌گردد و عنصر روانی معاونت در جرم ارتکابی نیز فراهم باشد، مخفی‌کننده‌ی جاسوس به عنوان معاون جرم ارتکابی مجازات می‌شود. لیکن پیش‌بینی معاونت در جرم جاسوسی مانند تحریک، زمینه‌سازی و تسهیل و مساعدت به عنوان یک جرم مستقل و در ماده جداگانه ضروری است و قدم مثبتی در این زمینه محسوب می‌شود. زیرا ممکن است شخصی به عنوان معاون، دیگری را تحریک به جاسوسی کند، در حالی که مباشر، جرم را هنوز شروع نکرده یا به اتمام نرسانده باشد. زیرا چنین شخصی حالت خطرناک تری نسبت به مباشر جرم دارد و در صورت فقدان مجازات، این تحریک را در سطح گسترده تری انجام می‌دهد. بنابراین انتظار می‌رود که قانون‌گذار نسبت به این جرم امنیتی، ساز و کار دقیق تری را اعمال نماید.

عدم تقید به انگیزه مجرمانه

اصولا انگیزه، خواه شرافتمندانه و خواه مجرمانه، در حقوق کیفری ایران که نشأت گرفته از فقه شیعه است تأثیری در تحقق جرم اصلی ندارد، اما برخی مواقع انگیزه شرافتمندانه یکی از علل تخفیف مجازات، و انگیزه شرورانه یکی از علل تشدید مجازات می باشد (حبیب زاده، ۱۳۸۹: ۲۲).

قانون گذار در ماده ۵۰۵ ق.م.ا انگیزه «تسلیم اطلاعات به دیگری» را هم شرط دانسته است، یعنی برای برخورد با مرتکب چنین عملی باید انگیزه وی را احراز نمود. بنابراین با کسی که این عمل را با انگیزه دشمنی شخصی انجام دهد، نمی توان برخورد کیفری نمود. قسمت پایانی ماده با عبارت «در غیر این صورت» موجب اختلاف نظر میان حقوق دانان شده است. برخی نویسندگان نتیجه گرفته اند که جمع آوری اطلاعات طبقه نیزداشته باشد. براین اساس در صورتی که تمامی این شرایط محقق گردد و مرتکب موفق به تسلیم اطلاعات شود به مجازات دو تا ده سال حبس و در صورتی که موفق به تسلیم اطلاعات نشود، به یک تا پنج سال حبس محکوم می شود. مثل اینکه مرتکب از مسئولین حفاظتی سازمانی باشد و در زمان تسلیم اطلاعات دستگیر شود و شخص ثالث از مفاد آن اسناد با خبر نشود (میرمحمد صادقی، پیشین: ۱۰۹). برخی دیگر از حقوق دانان عبارت «در غیر این صورت» را اینگونه تفسیر کرده اند که اگر مرتکب انگیزه تسلیم اطلاعات به دیگران را داشته باشد و موفق به انجام عمل تسلیم گردد، جاسوسی به معنای تام آن محقق شده است و به مجازات دو تا ده سال حبس و در صورتی که انگیزه تسلیم اطلاعات را به دیگری نداشته باشد یا داشته باشد، ولی نتواند، در واقع شروع به جرم جاسوسی بوده و به مجازات یک تا پنج سال حبس محکوم خواهد شد.

متأسفانه هم چنان ما با این خلا تقنینی مواجه هستیم که اگر فردی به قصد برهم زدن امنیت عمومی اقدام به جمع آوری اطلاعات طبقه بندی شده نموده و انگیزه تسلیم اطلاعات به دیگری را نداشته باشد، چگونه مجازات کنیم. و این امر می تواند راه فرار را برای مرتکب این جرم فراهم کند، در حالی که او با انبوهی از اطلاعات ممکن است حیات کشور بدان وابسته باشد، بدون مجازات رها شود.

هم چنین قانون گذار دو فعل جمع آوری اطلاعات و انتقال اطلاعات را در قالب یک جرم آورده است. در حالی که با وجود ماده ۵۰۱ ق.م.ا نیازی به وجود چنین ماده ای نبود. این امر تالی فاسدی را در پی دارد که اگر کسی فقط اطلاعات با «انگیزه تسلیم دیگری» جمع آوری کند، مطابق ماده ۵۰۵ ق.م.ا، به ۱ تا ۵ سال حبس؛ اما اگر فقط این اطلاعات را منتقل کند؛ مطابق ماده ۵۰۱ ق.م.ا، به ۱ تا ۱۰ سال حبس محکوم می شود. پس در مورد کسی که اطلاعات را جمع آوری و منتقل می کند، به خاطر تفاوت و فاصله مجازات ها مشکل هم چنان باقی است؛ چون محل اعمال سلیقه قاضی می شود و ممکن است مرتکب را به حداقل مجازات یعنی ۵ سال محکوم کند و هم چنین نمی تواند او را به بیش از ده سال مجازات کند، چون حداکثر مجازات در نظر گرفته شده همین مقدار است. در این باره کشور فرانسه ماده ۷-۴۱۱ را به جمع آوری اطلاعات و ماده ۶-۴۱۱ را به انتقال (تسلیم) اختصاص داده است. اگر کسی مرتکب هر دو جرم شود، سیستم جمع مجازات برای او اجرا می شود.

پیشنهاد به قانون گذار در مورد مواد ۵۰۱ و ۵۰۵ این است که این دو جرم (جمع آوری و انتقال اطلاعات) را در دو ماده جداگانه گنجانده و بدون تقید به انگیزه مجرمانه کسی را که مرتکب هر دو جرم شود با راهکار جمع مجازات ها، به سزای عملش برساند. زیرا عدم رعایت برخی امور شکلی (پیش بینی دو جرم در یک ماده قانونی) منجر به نقض برخی امور ماهوی یعنی ابهام در مجازات مرتکبین جاسوسی می شود.

هم چنین در صدر ماده ۵۱۲ ق.م.ا، مقنن با عبارت «به قصد برهم زدن امنیت کشور» باز هم انگیزه را شرط تحقق این جرم دانسته است و در صورت فقدان چنین انگیزه ای جرم مورد نظر محقق نمی شد (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲: ۱۲۹). زیرا به عنوان مثال اگر شخصی با انگیزه حفظ مال مردم را به قتل و غارت تحریک کند، جرم مورد نظر تحقق پیدا نمی کند. هر چند برخی معتقدند که این عبارت بیانگر سوءنیت خاص است (همان)، اما این نظر از لحاظ تحلیل حقوقی دقیق صحیح نیست. چرا که سوءنیت خاص، قصد تحصیل نتیجه یعنی «قصد انجام قتل و غارت توسط تحریک شدگان» می باشد. مشروط کردن تحقق این جرایم به

انگیزه، یک امر استثنایی و خلاف قاعده است. زیرا همانطور که گفته شد طبق قاعده انگیزه تأثیری در تحقق جرم ندارد (پورباقرانی، ۱۳۹۰: ۱۱۴-۱۱۵).

اما بر عکس قانون گذار در ماده ۵۰۴ ق.م.ا به درستی عمل کرده است و انگیزه را صرفاً باعث تشدید مجازات می‌داند. «براندازی حکومت یا شکست نیروهای خودی در مقابل دشمن» انگیزه مرتکب برای ارتکاب این جرم است که مجازات محارب را خواهد داشت و نباید با سوءنیت خاص اشتباه شود. زیرا سوءنیت خاص در این ماده قصد تحصیل نتیجه یعنی «عصیلان، فرار، تسلیم یا عدم اجرای وظایف قانونی» است.

اما بهتر بود قانون گذار انگیزه را به خصوص در جرایم علیه امنیت از جمله جاسوسی از عوامل مشدده محسوب می‌کرد و تحقق جرم را منوط به وجود چنین انگیزه‌هایی نمی‌دانست. زیرا انگیزه یک احساس درونی است که شخص را به طرف جرم می‌کشاند و تشخیص آن در برخی موارد بسیار مشکل است. در چنین مواردی امکان مجازات مرتکبان با مشکل مواجه می‌شود.

۴- عدم بکارگیری قیود حداقلی در متون قانونی

یکی از راهکارهای توسعه دهنده جرم انگاری می‌توان استفاده مقنن از کمترین قیود جهت توصیف عمل مجرمانه باشد در واقع در این روش ضمن بهرمندی از جامعیت مطلوب متون تقنینی، مقنن بر آن است تا دامنه جرم انگاری جرم را با به گارگیری قیود متعدد با محدودیت مواجه نسازد. این در حالی است که سیاست کیفری ایران در این زمینه کاملاً بر عکس عمل کرده است.

الف) تشریح ماده ۵۰۶ ق م ا

بکارگیری قیود متعدد در تدوین ماده ۵۰۶ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) دامنه جرم انگاری این جرم را بسیار محدود نموده است. نخست اینکه در حقوق کیفری ایران ارتکاب این جرم به تصریح مقنن، به ماموران دولتی که رابطه استخدامی با دولت داشته، و علاوه بر این در زمان ارتکاب جرم، مسئول حفاظت از اطلاعات بوده اند، محدود گردیده است. دوم آنکه قانونگذار تحقق بی مولاتی از سوی مرتکب جرم را برای تحقق عمل مجرمانه کافی ندانسته بلکه لازم است که مامور دولتی از سوی گیرنده اطلاعات مورد تخلیه اطلاعاتی واقع گردد. سوم آنکه انجام تخلیه اطلاعاتی نیز لازم است از سوی دشمن صورت گرفته باشد. این در حالی است که قانونگذار در ماده ۲۷ قانون مجازات نیروهای مسلح مصوب ۱۳۸۲ تحقق این جرم از سوی نظامیان را محدود به تخلیه اطلاعاتی از سوی دشمنان ننموده و دامنه وقوع این جرم را توسعه داده است. واضح است که این کلی‌گویی‌ها و حذف قیود تعریف عناصر مادی با هدف توسعه مفهومی جرایم صورت گرفته است.

این جرم یک جرم مادی صرف نیست بلکه برای تحقق این جرم احراز بی مولاتی مرتکب ضروری است بنابراین، اگر مامور آموزش دیده دولتی بر اثر اجبار یا شکنجه یا در حال بیهوشی و خواب مصنوعی و ... تخلیه اطلاعاتی شد به موجب ماده فوق قابل مجازات نیست مگر این مقدمات قرار گرفتن در آنچنان موقعیتی بی مولاتی باشد نظیر شرکت در جلسه‌ای که احتمال دچار شدن به یکی از حالات فوق در آن وجود داشته باشد (ساریخانی، پیشین: ۷۱)

ب) تشریح ماده ۵۰۸ ق م ا

به موجب ماده ۵۰۸ (قانون تعزیرات) مصوب سال ۱۳۵۷ (هرکس یا گروهی با دول خارجی متخاصم به ۹۰ نحو علیه جمهوری اسلامی ایران همکاری نماید، در صورتی که محارب شناخته نشود به یک تا ده سال محکوم می‌گردد) همانطوری که ملاحظه می‌شود، این ماده هرگونه همکاری اعم از سیاسی، نظامی، تبلیغی و غیره با دول خارجی متخاصم علیه جمهوری اسلامی ایران را، در صورت عدم صدق عنوان محاربه، موجب مجازات دانسته است. بدین ترتیب، هرگاه نوع همکاری با دولت خارجی تحت هیچ یک از عناوین خاص مذکور در سایر موارد (مثلاً جاسوسی، مخفی کردن جاسوسان، معرفی جاسوس، یا تحریک نیروهای رزمنده پیرو تباری با دولت خارجی و ...) قرار نگیرد، مرتکب را می‌توان براساس این ماده محکوم و مجازات کرد، منظور از متخاصم بودن دولت خارجی، لزوماً آن نیست که آن دولت با ایران در حال جنگ مسلحانه به سر برد، بلکه منظور دولتی است که روابط آن دولت با ایران دوستانه یا بی طرفانه نبوده بلکه خصمانه است. این مطلب ایرادی را متوجه ماده می‌کند و آن این که مجازات مرتکب نباید منوط به همکاری با دول خارجی متخاصم می‌شود، بلکه همین که این همکاری (علیه جمهوری اسلامی) انجام گیرد باید قابل مجازات باشد. اعم از اینکه طرف همکاری دولت متخاصم باشد یا دولت دارای روابط دوستانه و حتی برادرانه و یا حتی

یک سازمان ایرانی یا خارجی مخالف نظام که اساساً قید دولت بر آن صدق نمی‌کند و یا یک حزب خارجی که در اداره دولت نقشی ندارد.

ایراد دیگری که می‌توان به ماده وارد کرد، وجود واژه (گروهی) در آن است که اضافه به نظر می‌رسد، زیرا مسلماً هر جرمی که توسط یک فرد قابل ارتکاب و مجازات باشد ارتکاب آن توسط گروهی از افراد نیز به همان شکل قابل مجازات خواهد بود، بدهی است که برای شمول ماده باید طرف همکاری دولت بوده و سه ویژگی (حکومت)، (جمعیت)، (قلمرو) را دارا باشد. بدهی است برای شمول ماده باید طرف همکاری دولت بوده و سه ویژگی (حکومت)، (جمعیت)، (قلمرو) را دارا باشد.

۵- عدم سیاست کیفری سنجیده در متون قانونی

با آن‌که جمع‌آوری اطلاعات و اسناد (موضوع ماده ۵۰۵) و نیز انتقال موضوعات جاسوسی به افراد فاقد صلاحیت (موضوع ماده ۵۰۱)، در همه‌ی کشورها به عنوان مصادیقی از جاسوسی مورد پذیرش قرار گرفته است، لیکن شرایط و کیفیات متون قانونی حاکم بر این دو جرم در همه‌ی کشورها یکسان نمی‌باشد.

الف) تشریح شرایط ماده ۵۰۵ و ۵۰۱ ق م ا

در تدوین ماده ۵۰۵ ق.م.ا، علاوه بر آن‌که اشاره شد، تقیید جرم‌انگاری این ماده به سوءنیت خاص (قصد بر هم زدن امنیت عمومی)، انگیزه مجرمانه (تسلیم اطلاعات به دیگری) در رکن روانی و نیز تحدید موضوع جاسوسی (اطلاعات طبقه‌بندی شده) در رکن مادی دامنه‌ی وقوع جرم را کاهش داده و از جهت حمایت سنجیده از امنیت کشور نیز قابل انتقاد به نظر می‌رسد، می‌توان مواد مزبور را از جهات دیگر نیز مورد بررسی قرار داد. به نظر می‌رسد عملکرد قانونگذار از جهت تعیین اعمال مجازات در مواد مربوط با جاسوسی، از چند جهت قابل تأمل به نظر می‌رسد. نخست آن‌که میزان کیفر تعیین شده در مواد ۵۰۵ (دو تا ده سال و یا یک تا پنج سال)، ۵۰۱ (یک تا ده سال) و ۵۰۳ (شش ماه تا سه سال) برای بزه مهمی چون جاسوسی بسیار کم می‌باشد. در واقع، قانونگذار کیفرهای ناظر بر بزه جاسوسی را بسیار کمتر از برخی سرقت‌های تعزیری و معادل بزه کلاهبرداری دانسته است. این آن‌که حداقل مجازات تعیین شده برای جاسوسی بسیار کم بوده و با شیوه قانونگذاری که در ماده ۵۰۵ ق.م.ا به کار رفته است، این امکان وجود خواهد داشت که کسی که مرتکب دو عمل جمع‌آوری اطلاعات (موضوع ماده ۵۰۵) و انتقال اطلاعات (موضوع ماده ۵۰۱) شده باشد، مشمول قسمت اخیر ماده ۵۰۵ قرار گیرد و به مجازات برای مثال پنج سال (از بین دو تا ده سال) و فردی که تنها انتقال اطلاعات داده باشد، بر اساس ماده ۵۰۱ ق.م.ا (یک تا ده سال) برای مثال به هفت سال حبس محکوم شود، که با عدالت ناسازگاری دارد. بدیهی است مقنن می‌تواند با حذف قسمت اخیر از ماده ۵۰۵ ق.م.ا، صرفاً ماده مزبور را اختصاص به جمع‌آوری اطلاعات دهد و کسی را که انتقال اطلاعات می‌دهد صرفاً در شمول ماده ۵۰۱ ق.م.ا قرار گیرد و در این میان اگر هر دو جرم از سوی یک نفر انجام شود با توجه به رویکرد جدید که بر مبنای ماده ۱۳۴ ق.م.ا مصوب ۱۳۹۲، مجازات اشد اجرا می‌شود و از ناعدالتی که وصف آن تشریح شد جلوگیری به عمل خواهد آمد.

انتقاد دیگری که نسبت به ماده ۵۰۱ قانون مجازات اسلامی می‌توان مطرح ساخت، آن است که قانونگذار در حقوق کیفری ایران، به اعمال سیاست کیفری یکسان در زمینه‌ی انتقال دهندگان اطلاعات و اخبار روی آورده است. در واقع برای مقنن از جهت اعمال مجازات تفاوتی ندارد که چه کسی اطلاعات را به افراد فاقد صلاحیت انتقال داده است. از این روست که عدم اشاره قانونگذار به نحوه دست‌یابی به اسرار و نقشه‌ها و تصمیمات و نیز به کارگیری عبارت «قرار دهد» در ماده ۵۰۱ ق.م.ا، سبب تمایل برخی از حقوقدانان به دیدگاهی شده است که اعتقاد دارد باید در ابتدا موضوعات این جرم در اختیار مرتکب بر حسب وظیفه قرار داده شده باشد تا در مرحله بعدی آن‌را به دیگری واگذارد (پیمانی، ۱۳۹۴: ۲۳). تفسیری که دامنه وقوع این جرم را محدود به کارمندان و مأمورین دولتی خواهد کرد. این دیدگاه اگر چه در درون خود اشاره درستی به ضعف تقنینی مقررات یاد شده در زمینه اتخاذ سیاست کیفری یکسان در زمینه انتقال دهندگان اسرار و اسناد محرمانه دارد لیکن به دلیل عدم مطابقت این تفسیر با الفاظ کلی و عام به کار رفته در این ماده قانونی، مورد انتقاد نیز قرار گرفته است (ساریخانی، پیشین: ۲۴۰). اعمال سیاست کیفری یکسان در زمینه انتقال اسرار و اطلاعات در حقوق کیفری ایران محدود به انتقال دهندگان نمی‌باشد. علاوه بر این، قانون مجازات اسلامی با توجه به موقعیت و شرایط متفاوت گیرندگان اسرار و اطلاعات نیز سیاست‌های کیفری متفاوتی اعمال نکرده است. به همین دلیل است

که عنصر مادی موضوع م. ۵۰۱ ق.م.ا. به صرف تسلیم و یا مطلع ساختن هر فرد فاقد صلاحیت محقق می‌شود. اعمال این روش عکس سیاست کیفری است که قانونگذار در قانون مجازات جرائم نیروهای مسلح دنبال نموده است. در بند ج ماده ۲۴۰ قانون مجازات نیروهای مسلح، قانونگذار در جهت مقابله با نظامیانی که اسناد و اطلاعات محرمانه را در اختیار دشمن و یا بیگانگان قرار می‌دهند، مجازات محاربه تعیین نموده لیکن در ارتباط با نظامیانی که این عمل را برای سایر افراد فاقد صلاحیت انجام می‌دهند، بر اساس ماده ۲۴ همان قانون و نیز بر مبنای نوع اطلاعات (به کلی سری - خیلی محرمانه - محرمانه) تسلیم شده، مجازات‌های سالب آزادی پیش‌بینی کرده است.

نتیجه‌گیری

جاسوسی، به عنوان یکی از مهم‌ترین جرایم علیه امنیت ملی، در نظام کیفری ایران جایگاه ویژه‌ای دارد. این جرم، با نقض حریم امنیتی کشور و افشای اطلاعات حساس، می‌تواند لطمات جبران‌ناپذیری به منافع ملی وارد کند. از این رو، برخورد قاطع و بازدارنده با جاسوسی، از اولویتهای اساسی دستگاه‌های امنیتی و قضایی کشور به شمار می‌رود.

در نظام حقوقی ایران، جاسوسی ذیل عناوین مجرمانه مختلفی از جمله افساد فی الارض، محاربه و تبانی با بیگانگان قابل تعقیب و مجازات است. قوانین متعددی از جمله قانون مجازات جرایم علیه امنیت کشور، قانون آیین دادرسی کیفری و قانون نحوه رسیدگی به اتهامات اشخاصی که در مقام مامور به وظایف خود عمل نمی‌کنند، به جرم جاسوسی پرداخته و مجازات‌های سنگینی برای مرتکبان آن در نظر گرفته‌اند.

با وجود قوانین متعدد و مجازات‌های سنگین، جاسوسی همچنان به عنوان یک چالش جدی برای امنیت ملی ایران باقی مانده است. پیچیدگی روزافزون روش‌های جاسوسی، سوءاستفاده از فناوری‌های نوین و ضعف‌های موجود در سیستم‌های امنیتی، از جمله عواملی هستند که مقابله با این جرم را دشوارتر می‌کنند.

برای ارتقای اثربخشی مبارزه با جاسوسی، اقدامات متعددی از جمله: قوانین موجود در زمینه جاسوسی نیازمند بازنگری و به‌روزرسانی هستند تا با تحولات نوین در عرصه جاسوسی، به‌ویژه استفاده از فناوری‌های نوین، سازگار باشند. نیروهای امنیتی باید با آخرین روش‌ها و فنون جاسوسی آشنا بوده و از مهارت‌های لازم برای شناسایی و دستگیری جاسوسان برخوردار باشند. به‌کارگیری فناوری‌های نوین در امر مبارزه با جاسوسی، از جمله سامانه‌های نظارتی و اطلاعاتی، می‌تواند به شناسایی و خنثی‌سازی اقدامات جاسوسان کمک شایانی کند. با افزایش آگاهی عمومی نسبت به خطرات جاسوسی و تشویق مردم به همکاری با دستگاه‌های امنیتی، می‌توان شبکه‌های جاسوسی را شناسایی و از اقدامات آن‌ها پیشگیری کرد. در کنار اقدامات پیشگیرانه، برخورد قاطع و بدون اغماض با جاسوسان نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. صدور احکام سنگین و عبرت‌آموز برای جاسوسان، می‌تواند پیام بازدارنده‌ای برای سایر افراد سودجو ارسال کند. در نهایت، باید توجه داشت که جاسوسی، پدیده‌ای چندوجهی است و برای مقابله با آن، نیازمند رویکردی جامع و همه‌جانبه هستیم. با اتخاذ تدابیر پیشگیرانه، ارتقای دانش و مهارت‌های نیروهای امنیتی، استفاده از فناوری‌های نوین و جلب مشارکت عمومی، می‌توانیم در مسیر صیانت از امنیت ملی و مقابله با این جرم خطیر گام‌های موثری برداریم.

منابع

۱. اردبیلی، محمد علی. (۱۳۷۷). حقوق جزای عمومی، ج ۲، تهران: میزان.
۲. پوربافرانی حسن. (۱۳۹۰). حقوق جزای اختصاصی جرائم علیه امنیت و و آسایش عمومی، تهران: جنگل.
۳. پیمانی، ضیاءالدین. (۱۳۷۵). حقوق کیفری اختصاصی جرائم علیه امنیت و آسایشبا تجدید نظر کامل بر اساس قانون تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده عمومی مصوب ۲/۳/۱۳۷۵ تهران میزان.
۴. حبیب زاده، محمد جعفر و قاسم کرامت. (۱۳۸۹). جرم بی‌مبالاتی در حفظ اطلاعات طبقه بندی شده مجله حقوق دوره ۴۰.
۵. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۹۳). لغت نامه، ج ۵، تهران، چاپ وانتشارات دانشگاه تهران،
۶. زراعت، عباس. (۱۳۸۳). قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی تهران ققنوس.

۷. زراعت، عباس. (۱۳۸۵). حقوق جزای اختصاصی تطبیقی، ج ۳، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی تطبیق در قانون جزای، فرانسه، لبنان، اردن و ایران تهران ققنوس.
۸. زراعت، عباس. (۱۳۹۰). حقوق جزای اختصاصی، ج ۳، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، تهران: جنگل.
۹. ساریخانی، عادل. (۱۳۹۸). جاسوسی و خیانت به کشور، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، قم.
۱۰. شامبیاتی، هوشنگ. (۱۳۹۳). حقوق کیفری اختصاصی، تهران: ژوبین.
۱۱. عمید، حسن. (۱۳۹۹). فرهنگ عمید، چاپ دوم، تهران، انتشارات امیر کبیر.
۱۲. گارو، رنه. (۱۳۹۸). مطالعات نظری و عملی در حقوق جزا، ترجمه ضیاء الدین نقابت، ج ۳ و ۴، تهران، انتشارات ابن سینا.
۱۳. گلدوزیان، ایرج. (۱۳۷۴). حقوق جزای اختصاصی، تهران ماجد.
۱۴. گلدوزیان، ایرج. (۱۳۹۹). حقوق جزای اختصاصی، ج ۱، چاپ دوم، تهران، انتشارات بخش فرهنگی و دفتر مرکزی جهاد دانشگاهی.
۱۵. مجیدی، سید محمود. (۱۳۹۳). حقوق کیفری اختصاصی جرائم علیه امنیت، تهران: میزان.
۱۶. مجیدی، سید محمود. (۱۳۹۶). جرائم علیه امنیت، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
۱۷. محسنی، مرتضی. (۱۳۹۴). دوره حقوق جزای عمومی، تهران، انتشارات دانشگاه ملی ایران.
۱۸. معین، محمد. (۱۳۹۲). فرهنگ اسلامی، ج ۱، چاپ اول، تهران، چاپخانه سپهر.
۱۹. میر محمد صادقی، حسین. (۱۳۸۳). جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، نشر میزان، چاپ چهارم، تهران.
۲۰. میر محمد صادقی، حسین. (۱۳۹۲). حقوق کیفری اختصاصی، ج ۳، جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی تهران میزان.
۲۱. ولیدی، محمد صالح. (۱۳۹۳). حقوق جزای اختصاصی، ج ۳ و ۴، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر داد.